

VILÁG- TÖRTÉNET

15. (47.) évfolyam 2025. 3.

AZ ELTE HUMÁN TUDOMÁNYOK KUTATÓKÖZPONTJA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **S. PETER COWE**
ÁNI ÖRÖKSÉGE
- **ELKE HARTMANN**
KARS ELVESZETT ÖRÖKSÉGE
- **KAREN JALLATYAN**
ÜZENŐ FÉNYKÉPEK ÁNI „ELVESZETT VÁROSBÓL”
- **KONRAD SIEKIERSKI**
ÖRMÉNY ZARÁNDOKLATOK ÁNIBA, AZ ELVESZETT
SZÜLŐFÖLDRE
- **VAHÉ TACHJIAN – JOSEPH RUSTOM**
AZ OSMÁN ÖRÖKSÉG ELVETÉSE ÉS A NEMZETI STÍLUS
MEGTEREMTÉSE
- **KOVÁCS BÁLINT**
AZ ERDÉLYI „ÁNI-ÖRMÉNYEK” MINAS BŽŠKEANC’
ÚTLEÍRÁSÁBAN
- **SZEMLE**
KONRAD SIEKIERSKI, CHRISTINE BAGHDASARYAN,
KIMA SARIBEKYAN ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
Az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja
Történettudományi Kutatóintézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Lovaš Eldina, Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

TARTALOM

Áni emlékezetének sokrétű dinamikája (Elke Hartmann – Kovács Bálint)	317
<i>Tanulmányok</i>	
S. Peter Cowe: Áni öröksége. Történetek a veszteségről és a gyarapodásról	323
Elke Hartmann: Kars elveszett öröksége	335
Zhenya Ghazaryan: Az elveszett örökség őrzői. Van városának 19. és 20. század eleji etnográfusai	353
Karen Jallatyan: Üzenő fényképek Áni „elveszett városból”. A vonzalom története, avagy a modern történetiség mint vonzalom	365
Konrad Siekierski: Örmény zarándoklatok Ániba, az elveszett szülőföldre	381
Vahé Tachjian – Joseph Rustom: Az oszmán örökség elvetése és a nemzeti stílus megteremtése. Az örmény diaszpóra templomépítészete az 1930-as évek Libanonjában	393
Kiss Péter: Az örmény őshaza, Áni szerepe Dondoni Vártán József krónikájában	425
Kovács Bálint: Az erdélyi „Áni-örmények” Minas Bžškeanc’ útleírásában	433
Hakob Matevosyan: „Áni-örmények” a mai Magyarországon	457
<i>Szemle</i>	
Emlékezet, veszteség és visszatérés (Konrad Siekierski)	469
Kaukázusi Albánia (Christine Baghdasaryan)	473
Bulgáriai örmények. Identitás és történelmi emlékezet (Kima Saribekyan)	477

„Áni-örmények” a mai Magyarországon

2019 októberében a prágai *Orer Örmény Európai Magazin* különszámot közölt *A magyarországi örmények: történelem, jelen és jövő* címmel.¹ A kiadvány főként örményül beszélő magyarországi örményekkel készült interjúkra épült. A már közel négyszáz éve Erdélyben letelepedett és a magyar társadalomhoz – mint befogadó közeghez – integrálódott örmények, akik magukat „Áni-örményekként” definiálják, azonban csak periférikus szerepet kaptak. Az interjúk rávilágítottak a magyarországi örménységen belüli, a „régí” és az „új” diaszpóracsoportok közötti vitákra és feszültségekre is. Tanulmányunkban a Magyarországon élő erdélyi örmények identitását vizsgáljuk.

Magyarországon a 21. század elején alapvetően két örmény közösség építi és alakítja – a másiktól különböző – örmény identitását, amelyek egyaránt örmény diaszpórának tekintik magukat.² Mindkét csoport a „valódi örmények” kizárólagos képviselőjeként határozza meg önmagát, miközben megtagadja ugyanezt a státuszt a másik csoporttól. A két diaszpóracsoport tekintetében fontos tényező az asszimiláció foka, és emellett a sajátos közjogi keret is alakítja viszonyukat. 1993-ban a magyar Országgyűlés a szavazatok 96,5%-ával elfogadta a LXXVII. törvényt (*A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól*), amelyet alig két évtizeddel később a 2011. évi CLXXIX. törvény váltott fel (*A nemzetiségek jogairól*). Ezekkel a szabályozásokkal Magyarország jogilag elismerte és elfogadta az ország területén élő nemzeti és etnikai kisebbségek létét – amelyek a teljes magyarországi lakosság mintegy tíz százalékát teszik ki –, és védelmet, valamint kollektív és egyéni jogokat biztosított nekik.³ Az 1993. évi kisebbségi törvény rendelkezett arról is, hogy a kisebbségek jogainak érvényesítéséhez, kulturális örökségük megőrzésére az állam a nemzetiségi önkormányzatokon, kulturális egyesületeken és más közösségi intézményeken keresztül pénzügyi fedezetet nyújt.⁴ Az állami támogatásokért folytatott versengés feszültsé-

* A szerző a Zentrum für Osteuropa- und internationale Studien / Centre for East European and International Studies (ZOIS) munkatársa (10117 Berlin Anton-Wilhelm-Amo-Str. 60., hakob.matevosyan@zois-berlin.de).

1 *Orer Armenian European Magazin* (Prága), 84. (2019).

2 A magyarországi örmények körében végzett empirikus kutatásomra építve írtam meg és védtem meg doktori disszertációm, amelyben a csoporton belüli kapcsolatokat elemeztem a magyarországi örmény diaszpóraidentitások konstruálása és pozicionálása szempontjából. Matevosyan, 2020.

3 Vö. Tóth, 2005.

4 Lantschner-Sergiu, 2012. 148.; Matevosyan, 2016. 172–173.

gekhez vezetett a magyarországi örmény csoportok között, mivel mindkét fél igyekezett monopolizálni a közösség képviseletét, eközben megkérdőjelezték a másik származásának és kulturális identitásának hitelességét.

Khachig Tölölyan a diaszpórákat „a transznacionális pillanat példaszerű közösségeiként” határozta meg, amelyek kényszerű szétszóródás következtében jöttek létre, és „ellenálltak a teljes asszimilációnak, vagy megtagadták tőlük az asszimiláció lehetőségét – vagy mindkettőt egyszerre”.⁵ Noha az asszimiláció a diaszpóra-identitásokról szóló akadémiai diskurzus része, és a fogalom elméleti értelmezéséről széles körű szakirodalom áll rendelkezésre, a kutatók nagyrészt figyelmen kívül hagyják az asszimilálódott csoportokat, és rendszerint kizárják őket empirikus vizsgálataikból. Munkánk során egy teljesen asszimilálódott csoportot vizsgáltunk a magyarországi örmények között. Esetükben az Ániból való származás (tudata) képezi csoportidentitásuk alapját.

Kutatásunk a kvalitatív, társadalmi konstrukciós értelmezési keretben helyezkedik el. Ezért amikor autentikus identitásokról, az örmény identitás hitelesítéséről, az örmény származásról vagy végső soron magáról az örménységről és az örmény diaszpórához való tartozásról beszélünk, ezeket társadalmi konstrukcióként értelmezzük. Tehát nem valamiféle adott, idealizált kategóriaként vagy ortodox típusú örmény identitásként, amelyet Örményországban vagy a diaszpórában hoztak létre. Az örménységet nem formális nemzetiségként értelmezzük, amelyet az állampolgárság, a születési hely vagy a származás határoz meg.

A nemzeti identitás kérdését több szempontból is meg lehet közelíteni. Részben összefüggésbe hozható az állampolgársággal, de összekapcsolható az etnikai identitással is. Vitathatatlanul ez utóbbi megközelítés alkalmazható inkább az örményekre, akik – hasonlóan más, jelentős történelmi írásos és anyagi kultúrával rendelkező etnikai csoportokhoz – hosszú évszázadokon át államiság nélkül maradtak fenn és őrizték meg kultúrájukat. Ugyanakkor éppen emiatt a nemzetiség és az etnikai hovatartozás fogalma náluk sokszor ugyanannak tűnik, sőt sokan összekeverik.

Örmények a diaszpórában

Az örmény *sp'yurk'* szó a „diaszpóra” legelterjedtebb megfelelője. Etimológiai szempontból a *sp'r* mássalhangzó-torlódás a legtöbb indoeurópai nyelvben, így az örményben is előfordul.⁶ Tölölyan az örmény diaszpóra szó megjelenését Szent Nersesz Snorhali örmény katolikoszhoz és középkori teológushoz köti. 1165/6-ban első enciklikájában Snorhali – mint az egyház legfőbb vezetője – a *ts'ruealk'*, azaz „szétszórta” kifejezést használta a szétszóródott örmény közösségek megnevezésére.⁷

⁵ Tölölyan, 2012. 4.

⁶ Tölölyan, 2005. 37. Vö. Djahukian, 2010. 698.

⁷ Tölölyan, 2005. 37.

Az örmény szakirodalomban a világban található örmény közösségek esetében a kutatók különbséget tesznek a „gaghut” (kolónia) és a „szpjurk” „diaszpóra” használata között⁸ az örmény történelem és szétszóródások periodizációja alapján.⁹ Többségük egyetért abban, hogy a „gaghut” a régi (1915 előtti) közösségekre vonatkozik, míg a „szpjurk” a modern (az 1915, az örmény népirtás utáni) közösségeket jelöli.¹⁰ Arman S. Yeghiazaryan ezzel a kronológiai alapú megkülönböztetéssel kapcsolatosan hangsúlyozza, hogy a tényleges anyaország léte, valamint a népirtás következtében szétszóródott nagyszámú örmény közösség alapvetően alakította át a modern diaszpóraközösségek intézményi szerkezetét, programjait és ideológiáit.¹¹

A Kelet-Közép-Európában élő örményekről szóló történeti leírásokban gyakran használták a „kolónia” kifejezést. Az erdélyi származású mechtarista (örmény katolikus) szerzetes, Grigor Govrikean 1896-ban, a négy erdélyi örmény város egyikéről, Szamosújvárról megjelent munkájában így fogalmaz: „Az erdélyi örmény kolóniák közül a legjelentősebb, a legnagyobb, a legműveltebb, a leggazdagabb, a legfejlettebb, a leginkább örmény szellemmel és lakossággal rendelkező város Szamosújvár, azaz Armenopolis.”¹²

Más szempontból vizsgálva, a mai (globális) örmény diaszpórában alapvető különbséget kell tenni az örmények két csoportja között: az egyik a „hajasztanci”-ak csoportja, az Örményországból, azaz „Hajasztanból” nemrég kivándorolt örmények, a másik pedig a „szpjurkahaj”-ak csoportja, a diaszpórában már régóta élő, az asszimiláció bizonyos fokán lévő örmények. Az „igazi örmény” – a nyelvi kötődéssel, a szülőföldön lakással, a vallási kötődésekkel, az örmény kollektív emlékezetben való részesüléssel stb. meghatározott – követelménynek minden bizonynyal jobban megfelelnek a hajasztanci örmények, ugyanakkor a diaszpóra örményei olyan sajátos jellemzőkkel rendelkeznek, amelyek – a fent említett elemek mellett – országonként változó egyéb elemeket is magukban foglalhatnak. Razmig Panossian *The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commissars* (2006) című alapvető művében összehasonlító elemzést nyújtott az örmény identitásról, valamint a „nemzetépítés” folyamatairól a Szovjetunió belüli Örményországban és a diaszpórában. Összehasonlításában megvizsgálta az Örményország és a diaszpóra közötti éles elválasztó vonalakat, hangsúlyozva ugyanakkor, hogy a nemzet e két egysége társadalmilag, politikailag és kulturálisan is mélyen összefonódott. Arra a következtetésre jutott, hogy az 1970-es évekig a diaszpórában az örmény nemzeti identitás szorosan kapcsolódott az örmény közösségi szervezetekhez és hagyományos politikai pártokhoz.¹³

8 Vardanyan, 2016. 125.

9 Például: Pattie, 1997.

10 Például: Melik'set'yan, 1985.

11 Yeghiazaryan, 2014. 33–51.

12 Govrikean, 1896. V.

13 A hagyományos örmény politikai pártok, a Dasnakcutiun, a Ramkavar és a Hncsak a 19. században jöttek létre, és mind a mai napig szervek részét képezik mind Örményország, mind a diaszpóra társadalma életének. Panossian, 2006. 265.

A kelet-közép-európai örmény diaszpórák esetében azonban egészen mást látunk, az örmény politikai pártokhoz és közösségi szervezetekhez való kapcsolódás helyett identitásukat más tényezők határozták meg. Identitásuk fontosabb elemei a kora újkorban (főleg a 17. század óta) a kereskedelmi útvonalak mentén és a kézműipari centrumokban, több helyszínen zajló regionális és lokális folyamatok során alakultak ki.¹⁴ Megjelenik önképükben a származás, amely alapján „Áni-örményeknek” nevezik magukat, vagy az egykori nemesi rang (az arisztokráciához való tartozás) és a társadalmi mobilitás kérdése.¹⁵ A helyi társadalmak sokfélesége ellenére a magyarországi örmények identitása a kelet-közép-európai társadalmi környezet szélesebb kereteiben értelmezhető.

A kelet-közép-európai örményeket „Áni-örményként” tárgyaló tudományos diskurzusban elsősorban Minas Bžškeanc’ (1777–1851) 1830-as úti beszámolója jelent mérföldkövet.¹⁶ A mű nemcsak terjedelmes örmény nyelvű útleírás, hanem önálló koncepció arról, hogy valamennyi kelet-európai örmény közösség egy egységes eredetű, Ániból érkező népcsoport.¹⁷

Bžškeanc’ mellett érdemes megemlíteni Levon Babayan Tbiliszipben, 1911-ben örményül publikált kötetét a bukovinai örményekről. Levon Babayan 1907–1909 között Bukovinába, Romániába és Galíciába utazott, ahol felkereste az örmény lakosságú városokat és falvakat, tanulmányozta az egyházi anyakönyveket, és feljegyzéseket készített. Leírásaiban bemutatta az örmény nyelvet és különböző nyelvjárásait, amelyeket ezeken a településeken az örmények beszéltek, de amelyeket fokozatosan elveszítettek. A nyelvre vonatkozó érvelésében megjelent, hogy a helyi örmények Ániból származnak: „A lengyelországi örmények beszélt nyelve kezdetben az anyanyelvük, azaz az örmény, azon belül is az áni dialektus volt, amely fokozatosan magába olvasztotta az uralkodó lengyel nyelv hatásait.”¹⁸ Babayan követte az örmények szétszóródását, ami – mint hangsúlyozta – Áni 11. századi bukása után következett be. Bemutatta az örmények vándorlását, megtelepedését és jelenlétét a Krímben, Moldvában, Havasalföldön, Galíciában, Erdélyben és Magyarországon, valamint Dél-Oroszországban. Emellett részletesen ismertette a bukovinai örmények történetét is, előbb a Moldvai Fejedelemség, majd a Habsburg-uralom idején.

Hakob Siruni (1890–1973) a romániai örmény közösség történetét vizsgálta az *Örmények krónikája Romániában* című tanulmányorozatában. Ő alapította az *Ani, anuar de cultură armeană* (Áni: Örmény Kulturális Évkönyv) című sorozatot (folyóiratként 1935–1938 között, évkönyvként pedig 1941–1943 között jelent meg), amelyben romániai örményekről szóló tanulmányokat közöltek és román klasszikus szövegek fordításait jelentették meg. A kiadvány szimbolikus kapcsolódási pont volt Ánihoz, mivel Siruni azt is állította, hogy a romániai örmények „Áni-örmények”, akik „nemcsak Áni romjainak töredékeit, hanem őseik hitét is magukkal

14 Kovács, 2014. 49–58.

15 Kovács, 2015. 253–260.

16 Bžškeanc’, 1830; eddigi egyetlen modern kiadása: Bžškeanc’, 2019.

17 Vö. Schütz, 1980. 121–122.

18 Babayan, 1911.

hozták”. Hasonlóképpen Suren Kolanjian ezredfordulón megjelent művében szintén azt állította, hogy a romániai örmények Ániból származnak. A romániai örmény közösségek, különösen a szucsávi örmények történetét vizsgálva Kolanjian a nyelvet és a vallást tette meg az identitás fő elemeivé, és a diaszpórában élők önazonosságát az etnicitás keretében értelmezte, amelyet a nyelvre és a vallásra szűkített.¹⁹

Nemcsak a tudományos diskurzusban, hanem a 19. századtól a fennmaradt forrásokban Kelet- és Kelet-Közép-Európa, valamint a Kaukázus és az Oszmán Birodalom örményei magukat „Áni-örményeknek” nevezték. Szimbolikusan és képzeletben őseik származási helyét a „lost city”-be, Ániba helyezték, az örmény Bagratida-dinasztia fővárosába, amelyet a szeldzsuk-törökök és a tatárok a 11. században megszálltak, majd a 14. században véglegesen elpusztítottak. A Bagratida-királyság és Áni – mint történelmi és utolsó főváros, valamint mint politikailag, gazdaságilag és kulturálisan fejlett település – az örmény államiság évszázadokon át tartó szimbóluma volt.²⁰ Áni lerohanása az örmények tömeges elvándorlását okozta, akik elsősorban Kelet-Európában telepedtek le. A város sok örmény számára a Krím félszigeten, a Kárpát-medencében és Lengyelországban inspiráló forrása lett annak, hogy elmeséljék dicső múltjukról szóló emlékeiket. Több évszázadon keresztül Kelet-Közép-Európa örmény közösségeinek egy része (főként Magyarországon, Romániában és Lengyelországban) mitikus ősi eredetére és „Áni-örmény” identitására hivatkozva igyekezett „hiteles” vagy „igaz” örménynek magát beállítani.²¹ Az „Áni-örmény” identitás szimbolikus erő, amelynek segítségével a többi csoport (a népirtás túlélői, a népirtás utáni, a posztszovjet/posztszocialista rétegek) identitásaitól eltérő, etnikai jellemzőkön túlmutató, transznacionális, diaszpórán belüli identitást lehet kialakítani. Az „Áni-örmény” identitás tehát a kelet-közép-európai örmény öngazolás kikristályosodott történelmi narratívájává vált. Kovács Bálint kutatásai azt támasztják alá, hogy Áni a kelet-közép-európai örmények, különösen a magyarországi erdélyi örmények körében „lieu de mémoire” (Pierre Nora), azaz az emlékezet helye, amely a származást jelentette, képzeletbeli emlékeket és szimbolikus kötődéseket őseik hazájához és történelmi földjeikhez, sőt Áni romjaihoz is.²²

Örmények a mai Magyarországon

A mai magyarországi örmények egyik csoportja több, különböző időben zajló migrációs hullám eredményeként jött létre: tagjai részben az 1915-ös örmény népiirtást követően kerültek a Kárpát-medencébe,²³ részben pedig Örményországból a Szovjetunió idején vagy a posztszovjet időszakban érkeztek, különösen az 1990-es évek elején bekövetkezett gazdasági és politikai nehézségek miatt. A csoport különböző típusú örményeket foglal magában, például azokat, akik kényszerű migráció (a nép-

19 Kolanjian, 2000.

20 Kovács, 2015. 252.

21 Mutaflan, 2018. 35–36.

22 Kovács, 2015.

23 Kovács, 2019. 123–146.

írtást követően) vagy önkéntes migráció (posztszovjet hullám) keretében érkeztek (idetartoznak azok is, akik a Szovjetunióból emigráltak, bár számuk viszonylag csekély). A köztük lévő jelentős különbségek ellenére, a migrációs háttér miatt mégis együtt tárgyaljuk a különböző migrációs hullámokban érkezőket és leszármazottjait, és „nem kategorizált örményeknek” nevezzük őket. Magyarországon ők gyakorlatilag egy diaszpóracsoportot alkotnak, és ma már vezető pozíciókat töltenek be a diaszpóra szervezeteiben. A köztük lévő kohéziót a közös kulturális elemek erősítik, mint például az örmény népi kultúra emléke, az örmény apostoli egyházhoz való tartozás és az örmény nyelv (legalábbis részleges) ismerete.

A „nem kategorizált örmények” vezetői és aktív tagjainak többsége – az utolsó migrációs hullám – az 1980-as és az 1990-es években önként távozott Örményországból, ezért az erdélyi örmények – a másik csoport – bizalmatlanok velük szemben, és náluk felsőbbrendűnek érzik magukat. Ez az érzés azonban mind a két oldalon megfigyelhető. Az interjúkban a kölcsönös felsőbbrendűség-érzés jelenik meg: az „erdélyi örmények” szerint a „nem kategorizált örmények” foglalkozás tekintetében alacsonyabb státuszú munkákat végeznek és kevésbé iskolázottak, valamint kevésbé ápolják a kulturális hagyományokat. A „nem kategorizált örmények” viszont azt vetik az erdélyi örmények szemére, hogy nem tudják az örmény anyanyelvet, nem tartják magukat az örmény vallási gyakorlathoz, nem ismerik a modern értelemben vett hazát. A posztszovjet örmények szerint az erdélyi örmények identitása „vegyes és zavaros”, és inkább magyarnak tekinthető, mint örménynek.²⁴

A Magyarországon élő erdélyi örmények mind a mai napig „Áni-örményként” definiálják magukat, az egykori főváros kereskedelmi, gazdasági, politikai és kulturális fejlettségének emléke még mindig fontos identitásalkotó elem számukra. Az ősök előkelő társadalmi helyzete szintén jelen van tudatukban: ahogy Áni, a királyi város egyfajta arisztokrata központ volt, úgy Erdélyben őseik családjai a nemesség és arisztokrácia részét képezték.²⁵ Gyökereik révén úgy érzik, hogy ők a „valódi örményekhez” tartoznak, és gyakorlatilag felsőbbrendűnek tartják magukat a többi, „nem Áni-örményhez” képest.

Az erdélyi örmények fokozatosan olvadtak be a magyar társadalomba, elsősorban a nyelvi asszimiláció, a vegyes házasságok és a hagyományos kereskedelmi, valamint kézműves foglalkozások gyakorlása révén. A folyamatot a római katolikus egyházzal kötött vallási unió is ösztönözte, jóllehet később az unitus (örmény rítusú római katolikus) egyházhoz való tartozás maradt azon kevés jellemzők egyike, amely megkülönböztette az erdélyi örményeket a magyar társadalom többi részétől.²⁶ Kovács Bálint megállapította, hogy míg a 18. századból származó iratok között viszonylag nagy számban jelennek meg örmény nyelvű dokumentumok, a 19. századtól kezdve egyre inkább a magyar lett a domináns nyelv. A gyergyószentmiklósi örmény legényegylet egyik 20. század eleji jegyzőkönyve így fogal-

²⁴ Lásd: Matevosyan, 2024.

²⁵ Vö. Tamáska, 2018. 35.

²⁶ Nagy, 2020; Nagy, 2021.

maz: „Szeressük elsősorban gyönyörű templomunkat, és gyakran látogassuk! Keres-sük szertartásainkat, melyekben nyelvünk egyedül él; szokásainkat, melyek drága örökségként szállottak reánk.” Ebben az időszakban az erdélyi örmények etnikai identitását alapvetően három elem táplálta: az örmény templomok (és így az örmény egyházi közösséghez való tartozás), az örmény liturgia nyelve és a népszokások.²⁷

„Apám mesélt nekünk Ániról” – a származás narratívája mint csoportalkotó tényező

A magyarországi örmények körében végzett empirikus kutatásunkban – amelynek során 33 örmény származású személlyel készítettünk interjút – az örmény diaszpórán belüli identitások létrejöttét és a magyarországi csoportok közötti viszonyokat elemeztük. Kíváncsiak voltunk arra, milyen kérdésekben és hogyan zajlanak a régi és az új örmény diaszpórák közötti viták Magyarországon. Az interjúk során biztosítottuk a kutatás anonimitását, ezért az alábbi szövegben semmilyen személyes adat vagy név nem kerül nyilvánosságra.

Az alábbi interjúrészletben Mavika egy kódnev, amely alapján nem lehet sem a nemét, sem más személyes adatot a válaszadóról megtudni. Mavika vegyes származású erdélyinek azonosította magát – „örmény és székely származású erdélyiek vagyunk” –, és származását „ismertnek” minősítette: „származásunk számunkra jól ismert tény volt”. A származás ismeretét szülei által átadott tudásként fogalmazta meg: „Apám, de anyám is sokat beszélt Erdélyről.” Az örmény származásról átadott tudás az örmény nép kulturális hovatartozásáról szóló narratívák szimbolikus és elképzelt, de magától értetődő elemeire utalt: „Apám mesélt nekünk Ániról, a legendákról, az Ararát hegyről.”

Interjúkészítő: Mikor fedezte fel örmény származását?

Mavika: Nagyon fiatalon. Apám, de anyám is sokat beszélt Erdélyről. Anyám székely volt, erdélyi székely. Így nőttünk fel, tudva, hogy örmény és székely származású erdélyiek vagyunk. Ismertük a családunk mindkét oldalát. Apám mesélt nekünk Ániról, a legendákról, az Ararát hegyről, így származásunk jól ismert tény volt számunkra. (...) Apai nagyapám és nagyanyám is örmény volt, így mindkét családunk tiszta erdélyi örmény volt. Ániból érkeztünk, a Kaukázuson, a Krím félszigeten, Galícián és Moldván keresztül végül Erdélybe. A családnak vannak születési anyakönyvei, amelyek az 1600-as évekbe nyúlnak vissza, és az örmény nemesek genealógiájában is szerepelünk. Családom az 1700-as években kapott nemesi címet, ami azt jelenti, hogy mi voltunk az első telepések Erdélyben. (...) Tudom, hogy őseim gazdag kereskedők voltak, és hatalmas földeket vásároltak.

27 Kovács, 2011. 199–200.

Mavika ősei származásának hangsúlyozása felhívás arra, hogy ismerjék el Áni szimbolikus erejét, amelynek segítségével hitelesítheti valódi örmény származását: „Ániból érkezünk (...) mi voltunk az első telepesek Erdélyben”. Mavika számára a gazdagság – „őseim gazdag kereskedők voltak, és hatalmas földeket vásároltak” – és az ősök nemesi címei, mint kulturális tőke – „az örmény nemesek genealogiájában is szerepelünk” –, szintén táplálták az örmény származás igazolásának szimbolikus erejét. Ennek a szimbolikus erőnek kulcsfontosságú eleme a származás tisztaságának hangsúlyozása, az utalás az örmény felmenőkre: „apám oldalán (...) mindkét családunk tiszta erdélyi örmény volt”. Mavika megkülönböztette apja „tiszta örmény” és saját többszörös – örmény és székely – származását. Önmagát – az ősök tiszta örmény, illetve vegyes származására hivatkozva – erdélyi örmény származásának minősítette.

Interjúkészítő: Mit jelent az, hogy „erdélyi származású örmény Magyarországon”?

Mavika: Az „erdélyi származású örmény Magyarországon” olyan személy, aki Erdélyben született, származási országa Örményország, szent hegye az Ararát, ugyanakkor ápolja az erdélyi kultúrát és hagyományokat is, mert ez a családi öröksége. Olyan ember, aki tudatában van örmény gyökereinek, de az erdélyieknek is, mert ez fut végig a családján. A mi közösségünk 350 éve asszimilálódott a magyar társadalomba és kultúrába. De még mindig ápolja az örmény kultúrát és hagyományokat. A másik közösség folyton azt mondja, hogy csak ők tudnak örményül. Nos, én azt mondom, hogy az örmény nyelv ismerete önmagában nem elég. Ismerni kell a kultúrát is! Mert erre van szükségünk. Arra a kultúrára, amit keletről lehet hozni.

Mavika önértelmezését („erdélyi örmény Magyarországon”) más örmény csoportokkal szemben fogalmazta meg. A kulturális hitelesítést tekinti az örmény származás elsődleges kritériumának, szemben más csoportok nyelvi hitelesítésre épülő megközelítésével.

Záró gondolatok

Az „erdélyi örmények” identitásának középpontjában a lost cityből, azaz az Ániból való származás narratívája áll, amely nem csupán történeti eredetmítosz, hanem közösségi önazonosságot megalapozó szimbolikus erő, amely a diaszpórán belüli hatalmi viszonyok, az identitások hitelesítésének és a befogadás–kizárás stratégiáinak egyik legfontosabb szervező elve. Ez lehetővé teszi az erdélyi örményeknek, hogy a kelet-közép-európai örmény diaszpóra keretein belül saját, arisztokratikus és történetileg igazolt örménységüket hangsúlyozzák. Az identitás társadalmi konstrukció, amit a csoportok saját történeti narratíváik és szimbolikus önreprezentációik révén alakítanak. A magyarországi örmény közösségek története azt mutatja, hogy az identitás a diaszpórában nem statikus örökség, hanem folyamatosan újrafogalmazott társadalmi gyakorlat, amelyben a történelmi emlékezet, a származás narratívái és a kulturális szimbólumok egyaránt meghatározó szerepet játszanak. Az „er-

délyi örmények” identitásának alakulása, illetve más diaszpórák hasonló tapasztalatait azt mutatják, hogy a származás és az eredet kérdése egyszerre forrása a közösség összetartozásának és belső megosztottságának. Éppen ezért a származás és az eredet vizsgálata nélkül nem érthetjük meg a diaszpóra dinamikáit.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Babayan

1911 Babayan, Levon: *Hayery Moldaviayum ev Buk'ovinayum. Patma-azgagrakan usumna-sirut'yun* [Örmények Moldvában és Bukovinában. Történeti-néprajzi tanulmány]. Tbiliszi, 1911.

Bžškeanc'

1830 Bžškeanc', Minasay: *Čanaparhordut'iwn i Lehastan ew hayl kołmans bnakeals i Haykazanc' sereloy i naxneac' Ani k'afakin* [Utazás Lengyelországba és más országokba, amelyeket olyan örmények laktak, akiknek ősei Áni városából származnak]. I Venetik, I Vasn Srboy Lazaru, 1830.

2019 *Der Reisebericht des Minas Bžškeanc' über die Armenier im östlichen Europa (1830)*. Hg. v. Kovács, Bálint – Grigoryan, Grigor. Wien–Weimar–Köln, 2019. (Armenier im östlichen Europa, 5.)

Djahukian

2010 Djahukian, Guevorg: *Hayeren stugabanakan bar'aran* [Örmény etimológiai szótár]. Jereván, 2010.

Dufoix

2015 Dufoix, Stéphane: The Loss and the Link. A Short History of Long-Term Word 'Diaspora'. In: *Diasporas Reimagined. Spaces, Practices and Belonging*. Eds.: Sigona, Nando – Gamlen, Alan – Liberatore, Giulia – Neveu Kringelbach, Hélène. Oxford, 2015. 8–11.

Govrikan

1896 Govrikan, Grigor: *Dransilowaniy hayoc' metropolisə kam nkaragir Kerla hayak'afak'i. I gir ew i patkers* [Az erdélyi örmények metropolisza, Szamosújvár, azaz az örmény város]. Vienna, 1896.

Kolanjian

2000 Kolanjian, Suren: *Rumanahayut'ean Anin. Suchavayi Hay Gaghut'y* [A romániai örmények Ánija. Az örmény kolónia Szucsávéban]. Jereván, 2000.

Kovács

2011 Kovács Bálint: Örmények Erdélyben (a 17. századi letelepedéstől a 20. századig). Armenians in Transylvania (from 17th-century Settlement to the 20th Century). In: Bernád Rita – Kovács Bálint: *A Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár. Repertórium. The Armenian Catholic Collective Archive in Armenopolis. Repertory*. Budapest–Gyulafehérvár–Leipzig, 2011. 11–46., 199–234. (Erdélyi Római Katolikus Levéltárak, 4.)

2014 Kovács, Bálint: „Noahs Arche für die armenischen Werte.” Die Gründung des Armenischen Museums in Armenierstadt. In: *Die Kunst der Armenier im östlichen Europa*. Hrsg. v. Dmitrieva, Marina – Kovács, Bálint. Köln–Weimar–Wien, 2014. 49–58.

2015 Kovács, Bálint: Ursprungsimagination. Die armenische Hauptstadt Ani als lieu de mémoire. In: *Leipziger Zugänge zur rechtlichen, politischen und kulturellen Verflechtungsgeschichte Ostmitteleuropas*. Hrsg. v. Müller, Dietmar – Skordos, Adamantinos. Leipzig, 2015. 251–260.

2019 Kovács Bálint: Örmények Magyarországon a két világháború között. In: *Az emlékezet száz éve. Így látja az utókor az örmény népiartást*. Szerk.: Kovács Bálint – Botos Máté. Bp., 2019. 123–146.

Lantschner–Constantin

2012 Lantschner, Emma – Constantin, Sergiu: Legal Country Study: Hungary. In: *Practice of Minority Protection in Central Europe*. Eds.: Lantschner, Emma – Constantin, Sergiu – Marko, Joseph. Bozen/Bolzano, 2012. 141–193.

Matevosyan

2016 Matevosyan, Hakob: Incompatible Identities. The Armenian Diasporic Communities in Hungary. In: *Armenians in Post-Socialist Europe*. Eds.: Siekierski, Konrad – Troebst, Stefan. Köln–Weimar–Wien, 2016. 170–178.

2020 Matevosyan, Hakob: *Armenian Diasporic Field of Hungary: A Cultural Sociology*. [Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades Doctor Philosophiae (Dr. phil.). Universität Leipzig.] Leipzig, 2020.

2024 Matevosyan, Hakob: Diasporic Authority and Cultural Identities in the Armenian Diasporic Field of Post-Socialist Hungary. In: *Migration, Post-Socialism, and Diasporic Experiences. Fragmented Lives, Entangled Worlds*. Eds.: Jašina-Schäfer, Alina – Aivazishvili-Gehne, Nino. Berlin–Boston, 2024. 51–68. (Journal für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa [JKGE], 5.)

Melik'set'yan

1985 Melik'set'yan, Hovik: *Hayrenik'-Sp'yur'k' ar'nch'ut'yunnere ev hayrendardzut'uny (1920–1980)* [A haza és a diaszpóra kapcsolatai és a repatriáció (1920–1980)]. Jereván, 1985.

Mutafian

2018 Mutafian, Claude: *La Saga des Arméniens de l'Ararat aux Carpates*. Paris, 2018.

Nagy

2020 Nagy, Kornél: The Foundation of the Armenian (Ruthenian) College of Lviv (1664–1681). In: *Eastern Theological Journal*, 6. (2020) 1. sz. 35–75.

2021 Nagy, Kornél: *The Church-Union of the Armenians in Transylvania (1685–1715)*. Göttingen, 2021.

Panossian

2006 Panossian, Razmik: *The Armenians. From Kings and Priests to Merchants and Commissars*. New York, 2006.

Pattie

1997 Pattie, Susan Paul: *Faith in History: Armenians Rebuilding Community*. Washington, 1997.

Schütz

1980 Schütz, Edmond: The Stages of Armenian Settlements in the Crimea. In: *Transcaucasica. Quaderni del Seminario di Iranistica, Uralo-Altaistica e Caucasologia dell'Università degli Studi di Venezia*, 2. (1980) 116–135.

Tamáška

2018 Tamáška, Máté: *Armenian Townscapes in Transylvania*. Köln–Weimar–Wien, 2018.

Tóth

2005 *National and Ethnic Minorities in Hungary, 1920–2001*. Ed.: Tóth, Ágnes. Boulder, Colorado – Highland Lakes, New Jersey – New York, 2005.

Tölölyan

2005 Tölölyan, Khachig: Armenian Diaspora. In: *Encyclopedia of Diasporas: Immigrant and Refugee Cultures around the World*. Vol. I: *Overviews and Topics*. Eds.: Ember, Carol – Ember, Melvin – Skoggard, Ian. New York – London, 2005. 35–46.

2012 Tölölyan, Khachig: *Diaspora Studies. Past, Present and Promise*. Oxford, 2012. (International Migration Institute, University of Oxford. Working Paper, 55.)

Vardanyan

2016 Vardanyan, Hratisin: The Term Value of Several Words Related to Migration in the Armenian Language. In: *Collection of Scientific Articles of YSU SSS. Proceedings of the Annual Scientific Session of 2015*. Eds.: E. Minasyan – A. Stepanyan – P. Hovhannisyan. Yerevan, 2016. 124–128.

Yeghiazaryan

2014 Yeghiazaryan, Arman: Hay Sp’ur’k’i patmut’yan parberakanatsume [Az örmény diaszpóra történetének periodizációja]. In: *Hayagitut’yun*, 2. (2014) 33–51.

HAKOB MATEVOSYAN

“ANI-ARMENIANS” IN CONTEMPORARY HUNGARY

This paper examines the “Ani-Armenians” of Hungary, a community that traces its origins to Armenians who migrated to Transylvania in the 17th century and later assimilated into Hungarian society. Despite deep linguistic and cultural assimilation, the “Ani-Armenians” continue to maintain a distinct sense of Armenianness, rooted in the idea of descent from the medieval city of Ani, the former Armenian capital. Based on interviews, the study shows how Ani serves as a symbolic point of reference for identity—a “lost city” that represents belonging, memory, and distinction. Referring to Ani allows the community to claim historical continuity and cultural authenticity, presenting themselves as the true bearers of Armenianness within Hungary’s diverse Armenian diaspora.

CONTENTS

The Multifaceted Dynamics of Ani's Remembrance (Elke Hartmann –Bálint Kovács)	317
<i>Studies</i>	
S. Peter Cowe: Ancestry from Ani: Tales of Loss and Gain	323
Elke Hartmann: The Lost Heritage of Kars	335
Zhenya Ghazaryan: Guardians of a Lost Heritage: Ethnographers of Van in the 19 th and Early 20 th Centuries	353
Karen Jallatyan: Photographic Encounters with the "Lost City" of Ani: A History of Fascination or Modern Historicity as Fascination	365
Konrad Siekierski: Armenian Pilgrimages to Ani, the Lost Homeland	381
Vahé Tachjian – Joseph Rustom: Discarding the Ottoman and Asserting the National: Armenian Diasporic Church Architecture in 1930s Lebanon	393
Péter Kiss: The Role of Ani, the Armenian Homeland, in the Chronicle of József Dondoni Vártán	425
Bálint Kovács: Transylvanian "Ani-Armenians" in Travelogue by Minas Bžškeanc'	433
Hakob Matevosyan: "Ani-Armenians" in Contemporary Hungary	457
<i>Book Reviews</i>	
Memory, Loss, and Return (Konrad Siekierski)	469
Caucasian Albania (Christine Baghdasaryan)	473
Armenians in Bulgaria: Identity and Historical Memory (Kima Saribekyan)	477

Ára: 900 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja
Történettudományi Kutatóintézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2025. évi megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap
és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja.

Nemzeti
Kulturális
Alap

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

ELTE | HTK
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

